

میزان مطالعه کتاب د/ در تهران

محمد رضا جوادی یگانه (دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه تهران)

سید محمد علی صفحی (دانش آموخته کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تهران)

طاہرہ خیرخواہ (دانش آموخته کارشناسی ارشد ارتباطات دانشگاه تهران)

چکیده

مقاله حاضر به بررسی میزان مطالعه کتاب د/ (خاطرات سید زهرا حسینی) در شهر تهران می‌پردازد. اطلاعات آماری درباره میزان مطالعه آثار ادبی در ایران بسیار اندک است؛ اما خاطرات د/، با شمارگانی نزدیک به پانصد هزار نسخه، در صدر آثار ادبیات داستانی در ایران است. جمع‌آوری اطلاعات این مقاله بر اساس روش نمونه‌گیری روشمند تلفنی از ۳۷۰۵ مرد و زن ساکن در خانه‌های استان تهران صورت گرفته است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که حدود ۸ درصد مردم استان تهران تمام یا بخشی از کتاب د/ را خوانده‌اند. برآورد از میزان مطالعه د/ در کل کشور، بر اساس این میزان، آن را به حدود دو میلیون خواننده می‌رساند. تحلیل‌های دو متغیری نیز نشان می‌دهد که، هر چند متغیرهای جمعیتی‌ای چون سن و جنس و تحصیلات و پایگاه اقتصادی پاسخ‌گویان بر میزان مطالعه رمان و رمان‌جنگ در میان آنان تأثیر می‌گذارد، تقریباً هیچ تفاوت معنی‌داری درباره میزان مطالعه د/ یافت نشده و این حاکی از آن است که د/ تقریباً در میان تمام قشرها و اصناف اجتماعی مخاطب دارد و مرزهای رایج در طبقه‌بندی‌های خوانندگان را تغییر داده است.

کلیدواژه‌ها: کتاب د/، نظریه خوانش، مخاطبان د/، ادبیات دفاع مقدس.

ضرورت و فوریت پژوهش درباره میزان مخاطبان د/۱

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران موضوع بسیاری از آثار ادبی معاصر است. بی تردید، خلق این نوع آثار در انتقال تجربه زیسته نسل جنگ به نسل‌های بعدی، که شناختی باواسطه از جنگ دارند، مؤثر است. به نظر می‌رسد نویسندگان رمان‌ها و خاطرات دفاع مقدس در تحقق این امر بیشتر کوشیده‌اند. همچنین، در سال‌های اخیر، زنان نقش عمده‌ای در خلق آثار ادبی ایران داشته‌اند. پیش‌تر، حضور زنان در این عرصه، در مقایسه با مردان، چشمگیر نبوده و عمدتاً در تولید آثاری با موضوع جنگ نمایان بوده است. روایت جنگ تحمیلی غالباً با قلم راویان مرد گره خورده است و، در این روایات، زنان اغلب با نقشی متناسب به مرد جنگ، همچون همسر و مادر شهید، ظاهر شده‌اند و حتی خاطرات زنانی که در جبهه‌ها یا پشت جبهه‌ها حضور داشته و در مقام پرستار یا خدمتکار خدماتی انجام داده‌اند نیز - جز در پاره‌ای موارد - در فرهنگ مردانه عرضه شده است؛ اما د/، به روایت سیده‌زهره حسینی، با موضوع دفاع مقدس، اثری است متفاوت و از پرفروش‌ترین کتاب‌های ادبی است و، از این نظر، درخور مطالعه است و تحقیق.

مطابق آمار موجود، د/ پرفروش‌ترین کتاب داستانی تاریخ نشر ایران تا به امروز بوده است و، با نوبت چاپ صد و پنجاهم در انتشارات سوره مهر، در اردیبهشت ۱۳۹۲، شمارگان آن از مرز ۴۷۵ هزار نسخه نیز گذشته است. البته، درباره شمارگان بالای انتشار د/ شبهاتی هست: مثلاً، برخی دلیل آن را لزوماً نه پُرخواننده بودن اثر بلکه توزیع رایگان و اهدای فراوان کتاب دانسته‌اند. پیداست که وجود همین شبهات ضرورت تحقیقی اساسی درباره میزان مخاطبان د/ را خاطر نشان می‌سازد. درباره لزوم فوریت این پژوهش باید توجه کرد که پخش نمایش تلویزیونی رمان د/ برای مخاطبان فراوان این رسانه در ایران خاطره مخاطبان را از د/، بیش از آنکه بر اساس کتاب و مطالعه آن باشد،

۱. سیده‌زهره حسینی، د/، به اهتمام اعظم حسینی، سوره مهر، تهران ۱۳۸۸.

تصویری و براساس نمایش تلویزیونی آن خواهد کرد. بنابراین، به‌دست‌دادن هرگونه داده‌ای درباره خوانش د/ باید پیش از پخش روایت تلویزیونی آن صورت گیرد. از طرفی، تبلیغات و اظهارنظرهای گوناگون درباره د/ آشنایی شمار فراوانی از مردم را با محتوای اجمالی آن در پی داشته است. مقاله حاضر، براساس این ضرورت و فوریت، به سنجش میزان مخاطبان د/ در سطح استان تهران می‌پردازد. بررسی میزان مخاطبان د/ در سطح کشور، هرچند ضرورت داشت، امکانات و مجالی فراتر از یک تحقیق دانشگاهی طلب می‌کرد.

نظریه خوانش

د/ اثری است ادبی در ژانر «خودنگاری تخیلی»^۱ (اصطلاح وضع‌شده توسط سرژ دوبروسکی^۲ در ۱۹۷۷) که، در آن، فردی خاطرات فردی دیگر را بازنویسی و در قالب شبه‌رمان عرضه می‌کند.^۳ این ژانر ادبی نوپدید، در سال‌های اخیر، در ایران با استقبال فراوانی مواجه شده و تحقیق درباره آن ضروری می‌نماید.

در تحلیل آثار ادبی، می‌توان از شیوه‌های گوناگونی بهره جست؛ از آن جمله است: بررسی رابطه ساختار اثر ادبی با ساختار اجتماعی آن (برای آگاهی بیشتر ← لوکاچ؛^۴ نیز ← گلدمن^۵)؛ بررسی بخش‌هایی از اثر و تحلیل محتوای آن (← لوونتال)؛^۶ و نیز بررسی و نقد بررسی و نقد اثر از زوایای گوناگون روان‌کاوانه، مارکسیستی، فمینیستی، فرهنگی، پسااستعماری و ... (← برسلر؛^۷ نیز ← تاینس^۸). در همه روش‌های یادشده، متن مورد توجه قرار می‌گیرد نه خواننده. اما نقدهای معطوف بر خواننده یا نظریه‌های «واکنش خواننده»^۹

1. autofiction

2. Serge Doubrovsky

۳. درباره ژانر مزبور، نگاهی به مقالات این همایش دوزبانه مفید می‌تواند باشد:

L'autofiction dans la littérature française extrême contemporaine (2011, L'Association Iranienne de langue et littérature françaises et La Faculté des langues et littératures étrangères de l'Université de Téhéran presentment).

4. Lukacs
7. Bressler

5. Goldmann
8. Tyson

6. Lowenthal
9. reader response theory

عمدتاً بر «خوانش»^۱ اثر ادبی تأکید دارند، نه بر «مصرف»^۲ آن؛ به دیگر سخن، نظریه واکنش خواننده بیشتر با نحوه تعامل خواننده با متن سروکار دارد، اما مصرف ادبی (← اسکارپیت)^۳ بیشتر بر سطوح ظاهری و زمینه‌ای^۴ خواندن همچون زمان و مکان خواندن، نحوه تهیه کتاب و ... تأکید دارد.

تحلیل و بررسی رمان د/ براساس هریک از شیوه‌های مذکور ضروری است اما، با توجه به شمارگان فراوان انتشار د/ در ایران و نیز فقدان اطلاعات روشن درباره میزان مطالعه آن، بررسی علل مطالعه این اثر ضروری تر می‌نماید. گفتنی است که، در ایران، داده‌های روشنی درباره مصرف (مطالعه) ادبی در دسترس نیست و داده‌های موجود عمدتاً براساس پژوهش‌های «مصرف کالای فرهنگی خانوار» به دست می‌آید. در پژوهشی هم که با عنوان مصرف ادبیات داستانی ایرانیان^۵ صورت گرفته، بازهم اثری از خواننده نیست و اطلاعات مربوط به واکنش خواننده از ناشر و خود کتاب‌ها گرفته شده است.

روش تحقیق و نمونه‌گیری

در این پژوهش، به منظور دسترسی بهتر به مخاطبان، از روش پیمایش تلفنی استفاده شده است. این روش، که از روش‌های اجرای پژوهش‌های پیمایشی است، از چند دهه پیش، در کنار روش‌های اجرای حضوری و مکاتبه‌ای، در کشورهای پیشرفته به کار گرفته شده و مزیت‌ها و معایبی بر آن مترتب است که، ضمن در نظر داشتن آن‌ها، می‌توان از آن بهره لازم را برد (← له‌وی^۶ و لمی‌شو^۷، ص ۵۰۰). با توجه به اینکه بیش از

1. reading
3. Escarpit

2. consumption
4. survey

۵. امید علی‌احمدی، مصرف ادبیات داستانی ایرانیان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران ۱۳۸۸.

6. Levy

7. Lemeshow

۹۰ درصد مردم ایران به‌ویژه در شهرهای بزرگ تلفن دارند، احتمال اریب طبقاتی ناشی از برخورداری از تلفن^۱ تا حد فراوانی کاهش یافته است.

جمعیت آماری این پژوهش تمام خانوارهای دارای شماره‌تلفن در سطح استان تهران است. شماره‌تلفن‌ها به لحاظ نظری عددی است از ۲,۲۰۰,۰۰۰ تا ۸۹۹,۹۹۹، یعنی ۶۶,۹۹۹,۹۹۹ شماره؛ به عبارتی، شامل ۶۷ میلیون شماره‌تلفن. این شماره‌ها در هفت منطقه مخابراتی، با پیش‌شماره از ۲ تا ۸، توزیع شده است. اطلاعات در دسترس شرکت مخابرات استان تهران آن‌اندازه نیست که بتوان میان شماره‌های موجود و شماره‌های واگذارنشده یا میان شماره‌تلفن‌های اداری و تجاری تفکیک قائل شد.

جمعیت چهارده‌سال‌به‌بالای استان تهران ۲۱.۴ درصد است؛ پس جمعیت افراد واجد شرایط در شهر تهران (حجم نمونه یا N) برابر است با ۹,۵۷۶,۱۴۵ نفر. Z (مقدار متغیر نرمال استاندارد شده بر اساس ضریب اعتماد ۹۵ درصد) برابر است با ۱.۹۶؛ E (مقدار اشتباه در برآورد که معمولاً بر اساس دقت مورد انتظار از برآوردها انتخاب می‌شود) در این تحقیق ۲ درصد لحاظ شده است. S^2 مشخص‌کننده اندازه پراکندگی متغیر مورد بررسی در جامعه آماری یا قلمرو پژوهش است و، چون داده واقعی از میزان پراکندگی در دسترس نیست، این میزان بالاترین میزان پراکندگی یعنی ۰.۵ محاسبه شده است و مجذور آن ۰.۲۵ می‌شود. با قرار دادن اعداد در فرمول کوکران به شرح ذیل:

$$n = \frac{z^2 \times \frac{s^2}{E^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[z^2 \times \frac{s^2}{E^2} \right]}$$

۱. از جمله علل خطاهای نمونه‌گیری تلفنی در گذشته، که باعث می‌شد نتوان نتیجه را به کل جامعه تعمیم داد، این بود که همه مردم به تلفن خانگی دسترسی نداشتند. نمونه‌گیری، بر اساس تلفن، فقط طبقات بالای جامعه را در بر می‌گرفت؛ اما امروزه تقریباً همه افراد جامعه تلفن خانگی دارند و، از این رو، داشتن تلفن را نمی‌توان معرف جایگاه یک طبقه اجتماعی خاص دانست.

حجم نمونه n (تعداد افرادی که از بین واحدهای جامعه به تصادف انتخاب می‌شوند) برابر است با ۴۰۰۰ نمونه. شیوه نمونه‌گیری نیز طبقه‌بندی شده (شکل اصلاح‌شده تصادفی سیستماتیک) است (دواس، ص ۷۲). این تعداد برای هریک از مناطق هفت‌گانه مخابراتی، به علت فقدان اطلاعات، به تساوی و به میزان ۵۷۲ نمونه انتخاب شد. میزان نمونه‌ها در هریک از مناطق مخابراتی، با توجه به تعداد پیش‌شماره‌های چهاررقمی آنها، به تساوی تعیین و، در مرحله آخر، در هریک از مناطق به صورت تصادفی سیستماتیک انتخاب شد. این شیوه با استفاده از تکنیک BCR انجام گرفته است. گفتنی است که

ساده‌ترین و مستقیم‌ترین رهیافت، برای استفاده از چارچوب انتخاب تصادفی شماره‌تلفن‌ها از روی چارچوب، تلفن کردن به شماره‌های انتخاب‌شده و اجرای مصاحبه در صورت رسیدن به یک خانوار است. شماره‌ها انتخاب و گرفته می‌شوند تا به اندازه نمونه مورد نظر برسیم. (لهوی و لمی‌شو، ص ۵۰۶)

در هنگام اجرای طرح، در مجموع، از هر ۱۰ تا ۱۵ تماس، یکی با موفقیت صورت گرفت و این میزان در مناطق با بافت اداری (پیش‌شماره‌های ۶ و ۸) بیش از ۱۵ تماس و در دیگر مناطق حدود ۱۰ تماس در ازای یک تماس موفق بود. بر این اساس، هرگاه شماره‌تلفنی موجود نبوده یا اشغال بوده یا مربوط به مشترکان اداری و تجاری بوده - نه مسکونی - یا اگر مخاطب جواب نداده یا حاضر به پاسخ‌گویی نبوده، تماس ناموفق تلقی شده است.

به منظور پرهیز از مزاحمت در زمان استراحت افراد، ساعات تماس بین ۹ صبح تا ۱۲ ظهر و ۱۶ عصر تا ۲۰ شب در نظر گرفته شد. با توجه به فراوانی مراکز اداری-تجاری مستقر در مناطق ۲، ۴ و ۸ و تعطیلی آنها، که طبعاً پاسخ‌نگفتن آن مراکز و تماس‌های ناموفق ما را در پی داشت، کسری تماس‌ها از طریق شهرستان‌های اطراف

-نظیر پاکدشت و ورامین و اسلامشهر- با کد تهران جبران شد. پیمایش در فاصله آذر تا بهمن ۱۳۹۰ انجام داده شد.

دیگر نکته درخور ذکر آن است که در گردآوری اطلاعات، با توجه به زمان و مکان برقراری تماس‌ها (خانه‌های مسکونی در سطح استان تهران)، طبیعی است که بیشتر پاسخ‌گویان زن باشند. البته، با توجه به اینکه برخی از پرسش‌ها درباره خانواده است، این نکته آسیب‌چندانی به روایی یافته‌ها نمی‌زند. واکنش‌ها و پاسخ‌های پاسخ‌دهندگان نیز متفاوت بود.^۱

یافته‌ها

از میان ۳,۷۰۵ نفر پاسخ‌گوی به مکالمات، ۸۲ درصد زن بوده‌اند و ۱۸ درصد مرد؛ ۲۳ درصد زیردیپلم بوده‌اند و ۳۱ درصد دیپلم؛ نزدیک به ۲۵ درصد نیز در مقطع تحصیلات عالی (کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری). بنابراین، در مجموع، بیشتر پاسخ‌گویان (۷۶٫۸ درصد) تحصیلات بالای دیپلم دارند.

میزان مطالعه رمان، رمان جنگ و کتاب د/

اندازه‌گیری میزان مطالعه رمان، رمان جنگ و کتاب د/ اولین مسئله‌ای است که در این پژوهش بررسی می‌شود. جدول شماره ۱ شرح میزان مطالعه رمان و رمان جنگ است و جدول شماره ۲ شرح میزان مطالعه کتاب د/.

۱. برخی از پاسخ‌گویان تصور می‌کردند تماس با آن‌ها به منظور تبلیغ کتاب است؛ برخی در اثنای گفتگو تحت تأثیر احساسات خود قرار می‌گرفتند و گریه می‌کردند و نمی‌توانستند به سؤالات پاسخ دهند. برخی از پاسخ‌گویان، چون سواد کافی نداشتند، شماره را یادداشت می‌کردند تا بعداً یکی از اعضای باسواد خانواده‌شان تماس بگیرد. همچنین، به‌طور اتفاقی با یکی از شخصیت‌های داستان و چند نویسنده صحبت شد و البته هیچ‌یک متقاعد نمی‌شدند که شماره آن‌ها تصادفی گرفته شده است.

جدول شماره ۱. توزیع درصد فراوانی میزان علاقه پاسخ‌گویان به خواندن رمان (داستان) و رمان جنگ

خواندن رمان جنگ	علاقه به خواندن رمان	
۰.۷	۰.۲	بدون پاسخ
۱۰.۹	۳۳.۲	بلی
۷۷.۴	۵۴.۱	خیر
۴.۳	۴.۶	ناحدودی
۶.۷	۷.۸	کم
۰.۷	۰.۲	بی‌پاسخ
۱۰۰	۱۰۰	مجموع
۳,۷۰۵	۳,۷۰۵	فراوانی

بر این اساس، بیش از ۵۴ درصد از پاسخ‌گویان رمان و داستان نمی‌خوانند؛ این میزان درباره ادبیات جنگ به ۷۷ درصد می‌رسد. از طرفی، نزدیک به یک‌سوم از پاسخ‌گویان، به گفته خودشان، رمان می‌خوانند؛ این میزان درباره ادبیات جنگ به یک‌دهم کاهش می‌یابد. نزدیک به یک‌سوم از پاسخ‌گویان (۱,۱۹۶ نفر؛ برابر با ۳۲.۳ درصد) از طریق منابع گوناگون نام کتاب /د/ را شنیده و دوسوم باقی‌مانده نام آن را هم نشنیده‌اند. جدول شماره ۲ فراوانی میزان مطالعه /د/ را در شهر تهران و حومه آن نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲. توزیع فراوانی میزان مطالعه /د/

درصد معتبر ^۱	درصد	
۱۵.۸	۵.۰	بلی
۸.۹	۲.۸	بخشی از کتاب
۰.۴	۰.۱	در حله ورق‌زدن
۷۴.۹	۲۳.۷	خیر
۱۰۰.۰	۳۱.۶	مجموع
	۶۸.۴	بی‌پاسخ
	۱۰۰.۰	مجموع
۱,۱۷۲	۳,۷۰۵	فراوانی

۱. در میان کسانی که با نام کتاب /د/ آشنایی داشتند.

مطابق داده‌های این جدول، میزان مطالعه د/ در میان همه جمعیت نمونه ۷.۸ درصد است، یعنی حدود ۸ درصد از مردم تهران کتاب د/ را دیده، ورق زده و دست‌کم بخشی از آن را خوانده‌اند. این نکته مهم‌ترین یافته این پژوهش است و در بخش پایانی مقاله درباره آن بیشتر بحث خواهد شد.

نحوه و میزان آشنایی با کتاب د/

از میان ۳۲۷ نفری که د/ را خوانده‌اند، دوسوم (۶۷.۰ درصد) کتاب را در خانه دارند؛ ۴۶.۰ درصد آن را خریده، ۳۵.۷ درصد آن را به امانت گرفته و ۱۸.۲ درصد آن را هدیه گرفته‌اند. جدول شماره ۳ میزان اطلاع خوانندگان را از معنای کلمه د/ نشان می‌دهد. بر اساس جدول مذکور، فقط ۱۱ درصد از پاسخ‌گویان معنای کلمه د/ را می‌دانسته‌اند و، البته چون د/ در عَرَف مناطق غربی ایران به معنای «مادر» است، این میزان دور از انتظار نیست.

جدول شماره ۳. توزیع فراوانی دانستن معنای د/

درصد معتبر	درصد	
۱۱.۳	۱۱	مادر
۰.۲	۰.۲	مادربزرگ
۸۸	۸۵.۵	نمی‌دانم
۰.۴	۰.۳	فرااموش کرده‌ام
۱۰۰.۰	۹۷.۱	مجموع
	۲.۹	بی‌پاسخ
	۱۰۰.۰	مجموع
۳,۷۲۱	۳,۷۲۱	فراوانی

از میان کسانی که با نام کتاب د/ آشنایی داشتند، نزدیک به نیمی نام نویسنده را نمی‌دانسته و یک‌سوم دیگر صرفاً می‌دانسته‌اند که او زن است؛ ۲۰ درصد نیز نام راوی را نام نویسنده د/ ذکر کرده و فقط کمتر از ۵ درصد از آن‌ها نام نویسنده کتاب را به‌درستی می‌دانسته‌اند (← جدول شماره ۴). بنابراین، چنانچه هر سه پاسخ اول را درست

بدانیم (نام خانوادگی نویسنده و راوی، هر دو، «حسینی» است)، صرفاً حدود یک سوم کسانی که با نام کتاب (د) آشنایی داشته‌اند اجمالاً با نام نویسنده نیز آشنا بوده‌اند. همچنین، حدود ۴۷ درصد از خوانندگان د/ آن را به دیگران امانت داده‌اند.

جدول شماره ۴. توزیع فراوانی دانستن نام نویسنده د/

درصد	درصد معتبر ^۱	
۱.۲	۴.۱	نویسنده
۶.۵	۲۱.۵	راوی
۲.۴	۸	حسینی
۱۰.۶	۴۳.۷	نمی‌دانم
۹.۶	۳۱.۷	یک زن
۳۰.۴	۱۰۰.۰	مجموع
۶۹.۶		بی‌پاسخ
۱۰۰.۰		مجموع
۳,۷۲۱	۱,۱۳۱	فراوانی

نحوه خواندن د/ و میزان تأثیر آن بر مخاطبان

بنا بر یافته‌ها، ۶۴ درصد از خوانندگان د/ درباره آن با دیگران سخن گفته‌اند؛ ۱۰.۷ درصد از آنان بسیار کم سخن گفته؛ و حدود یک چهارم از آنان نیز (۲۵.۲ درصد) با دیگران گفتگویی نکرده‌اند. ۸۲ درصد از خوانندگان د/ میزان تأثیر آن را بسیار فراوان دانسته؛ ۱۴.۳ درصد تأثیر آن را اندک شمرده و فقط ۳ درصد تأثیر آن را متوسط ارزیابی کرده‌اند. از میان ۳۵۳ نفری که به سؤال «آیا تمایل دارید شرایط مشابه کتاب د/ برایتان پیش بیاید» پاسخ داده‌اند، ۵۶ درصد پاسخشان منفی و ۲۳.۷ درصد مثبت بوده است؛ ۵ درصد گفته‌اند که رغبتی ندارند؛ ۸ درصد گفته‌اند که نمی‌دانند؛ و ۶.۷ درصد اظهار کرده‌اند که در شرایط مشابه قرار گرفته‌اند.

۱. در میان کسانی که با نام کتاب د/ آشنایی داشتند.

تفاوت‌های جنسیتی در خواندن رمان، رمان جنگ و د/

تا اینجا توصیفی از خواندن و مطالعه د/ به دست داده شد. اکنون، به بررسی رابطه دو متغیری و اندازه‌گیری تأثیر برخی متغیرهای جمعیتی بر میزان خواندن رمان جنگ و کتاب د/ می‌پردازیم. جدول شماره ۵ شرح تفاوت‌های جنسیتی است در این باره. بر این اساس، میزان مطالعه رمان در زنان ۳۵ درصد است و در مردان ۲۰ درصد؛ میزان مطالعه رمان جنگ در زنان ۱۰ درصد است و در مردان ۱۲ درصد؛ ۱۲ درصد از مردان و ۱۴ درصد از زنانی که با نام د/ آشنایی داشته‌اند آن را خوانده‌اند. همچنین، میان زنان و مردان تفاوت معنی‌داری در مطالعه رمان جنگ و کتاب د/ مشاهده نمی‌شود؛ اما زنان در مجموع، بیش از مردان رمان و داستان می‌خوانند.

جدول شماره ۵. توزیع درصد فراوانی میزان مطالعه رمان، رمان جنگ و کتاب د/ به تفکیک جنس

خواندن د/		خواندن رمان جنگ		خواندن رمان		
زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	
۱۳.۹	۱۲.۳	۱۰.۶	۱۲.۶	۳۵.۹	۲۰.۹	بلی
۸.۸	۸.۸	۴.۴	۴.۰	۴.۶	۳.۵	تا حدودی ^۲
۰.۴	۰.۶	۶.۹	۶.۳	۷.۲	۱۰.۶	کم ^۳
۷۴.۸	۷۶.۶	۷۸.۱	۷۷.۰	۵۲.۰	۶۴.۷	خیر
۲.۰	۱.۸					مطالعه د/ توسط اطرافیان
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع
۹۹۷	۱۷۱	۳۰۲۶	۶۴۹	۳۰۴۲	۶۵۱	فراوانی
۰.۹۷۲		۰.۴۵۳		۰.۰۰۰		معنی‌داری ^۴

۱. میزان خواندن کتاب د/ در میان کسانی است که با نام آن آشنایی داشته‌اند.

۲. خواندن بخشی از کتاب

۳. ورق‌زدن کتاب

۴. کای اسکور؛ آزمون کای دو دوعده‌ای X² آزمونی آماری است که در آن، بر مبنای فراوانی مشاهده‌شده و فراوانی مورد انتظار، به بررسی تفاوت بین مقادیر دو متغیر دو جامعه مستقل پرداخته می‌شود.

تفاوت‌های سنی در خواندن رمان، رمان جنگ و د/

با طبقه‌بندی پاسخ‌گویان به رده‌های سنی گوناگون -نوجوان (زیر بیست‌ساله: ۹.۵ درصد)، جوان (بیست تا سی‌ساله: ۳۲.۸ درصد)، بزرگ‌سال (سی‌ویک تا پنجاه‌و‌نُه‌ساله: ۵۰.۰ درصد) و پیر (بالای شصت‌ساله: ۶.۳ درصد)- می‌توان به این پرسش پاسخ داد که، در مطالعه رمان جنگ و د/، آیا میان گروه‌های عمده سنی تفاوت معنی‌داری هست یا خیر (← جدول شماره ۶).

جدول شماره ۶. توزیع درصد فراوانی میزان مطالعه رمان و رمان جنگ و کتاب د/ به تفکیک سن

	خواندن رمان جنگ				خواندن رمان			
	پیر	بزرگ‌سال	جوان	نوجوان	پیر	بزرگ‌سال	جوان	نوجوان
بلی	۳.۷	۱۲	۱۱.۷	۱۲.۵	۱۲.۲	۲۸.۸	۴۲.۸	۵۱
تا حدودی	۱.۸	۴.۶	۵.۱	۴.۳	۱.۴	۵.۲	۵.۷	۲.۵
کم	۴.۱	۶.۵	۷.۹	۹.۷	۳.۲	۸.۴	۸.۸	۷.۹
خیر	۹۰.۳	۷۶.۹	۷۵.۲	۷۳.۶	۸۳.۳	۵۷.۶	۴۲.۶	۳۸.۵
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
فراوانی	۲۱۷	۱,۷۷۸	۱,۱۵۰	۳۵۲	۲۲۱	۱,۷۸۶	۱,۱۵۳	۳۵۳
معنی‌داری	۰.۰۰۰				۰.۰۰۰			

بر اساس جدول شماره ۶، می‌توان دانست که میزان مطالعه رمان با افزایش سن کاهش می‌یابد و از ۵۱ درصد در نوجوانان به ۱۲ درصد در پیران می‌رسد؛ حال آنکه این میزان، در مطالعه رمان جنگ، متفاوت است و در نوجوانان، جوانان و بزرگ‌سالان نزدیک به هم و حدود ۱۲ درصد است و در پیران حدود ۴ درصد.

جدول شماره ۷ به بررسی تفاوت‌های سنی در میزان مطالعه کتاب د/ می‌پردازد. بر این اساس، گروه‌های متفاوت سنی، از لحاظ مطالعه د/، تفاوت معنی‌دار آماری ندارند، جز آنکه میزان مطالعه در نوجوانان ۵ درصد است و در دیگر گروه‌های سنی حدود ۱۴ درصد. تفاوت میزان مطالعه در میان نوجوانان و دیگر گروه‌های سنی نیز احتمالاً به دلیل آن است که شاید خواندن کتابی پُر حجم درباره جنگ کمتر باب میل نوجوانان است.

جدول شماره ۷. توزیع درصد فراوانی میزان مطالعه کتاب د/ به تفکیک سن^۱

خواندن کتاب د/				
پیر	بزرگسال	جوان	نوجوان	
۱۳.۵	۱۵.۹	۱۳.۴	۵.۱	بلی
۸.۱	۸.۸	۸.۸	۱۰.۲	تا حدودی
۰	۰.۵	۰.۵	۰	ورق زدن
۷۵.۵	۷۳.۶	۷۴.۴	۸۳.۱	خیر
۲.۷	۱.۳	۲.۹	۱.۷	مطالعه د/ توسط اطرافیان
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع
۳۷	۵۶۰	۴۴۱	۱۱۸	فراوانی
۰.۲۷۹				معنی داری

تفاوت‌های تحصیلی در خواندن رمان، رمان جنگ و کتاب د/

با طبقه‌بندی پاسخ‌گویان به رده‌های زیر دیپلم (۲۶.۹ درصد)، دیپلم (۳۶.۶ درصد)، کاردانی و کارشناسی (۳۱.۶ درصد)، کارشناسی ارشد و بالاتر (۴.۹ درصد) - و با صرف نظر کردن از پنج نفر از پاسخ‌گویان که تحصیلات حوزوی داشتند - به بررسی میزان تفاوت تحصیلی افراد در مطالعه رمان و رمان جنگ (← جدول شماره ۸) و د/ (← جدول شماره ۹) می‌پردازیم. بر اساس یافته‌های جدول‌های شماره ۸ و ۹، با افزایش میزان تحصیلات، میزان مطالعه رمان و رمان جنگ و همچنین کتاب د/ به طرز معنی‌داری افزایش می‌یابد؛ میزان مطالعه رمان از ۱۹ درصد در افراد با تحصیلات زیر دیپلم به ۵۰ درصد در افراد بالای لیسانس می‌رسد. همچنین، درباره نظرسنجی مطالعه رمان جنگ، این میزان از ۸ درصد در افراد با تحصیلات زیر دیپلم به ۲۰ درصد در افراد با تحصیلات کارشناسی ارشد و بالاتر می‌رسد. این تفاوت معنی‌دار در خواندن کتاب د/ (← جدول شماره ۹) نیز مشاهده

۱. میزان خواندن د/ در میان کسانی که با نام آن آشنایی داشته‌اند.

می‌شود و از ۸ درصد در افراد با تحصیلات زیر دیپلم به حدود ۱۴ درصد در افراد با تحصیلات بالاتر می‌رسد، یعنی افراد با تحصیلات بالاتر هم بیشتر رمان می‌خوانند و هم بیشتر رمان جنگ و، به‌ویژه، کتاب د/ را خوانده‌اند.

جدول شماره ۸. توزیع درصد فراوانی میزان مطالعه رمان، رمان جنگ و کتاب د/ به تفکیک میزان تحصیلات

بلی	خواندن رمان جنگ				خواندن رمان			
	بالاتر	کارشناسی	دیپلم	زیر دیپلم	بالاتر	کارشناسی	دیپلم	زیر دیپلم
تا حدودی	۲۰.۴	۱۴.۵	۱۱.۹	۸.۲	۱.۳	۴۵.۶	۴۰.۵	۱۹
کم	۲	۶.۳	۵.۵	۳	۶.۶	۶.۹	۵.۳	۲.۲
خیر	۸.۶	۹.۱	۷.۶	۵.۶	۱.۲	۹.۶	۸.۹	۶
جمع	۶۹.۱	۷۰	۷۵	۸۳.۲	۰.۹	۳۷.۸	۴۵.۳	۷۲.۷
فراوانی	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
معنی‌داری	۱۵۲	۹۹۷	۱,۱۵۰	۸۳۸	۵۲	۹۹۷	۱,۱۵۲	۸۴۷
	۰.۰۰۰				۰.۰۰۰			

جدول شماره ۹. توزیع درصد فراوانی میزان مطالعه کتاب د/ به تفکیک تحصیلات^۱

بلی	خواندن کتاب د/			
	بالاتر	کارشناسی	دیپلم	زیر دیپلم
تا حدودی	۱۶.۹	۱۲.۳	۱۶.۶	۷.۷
ورق‌زدن	۱۲	۱۱.۹	۶.۳	۷.۷
خیر	۱.۲	۰.۴	۰.۵	۰
مطالعه د/ توسط اطرافیان	۶۷.۵	۷۲.۲	۷۶.۱	۸۱.۵
جمع	۲.۴	۳.۱	۰.۳	۳
فراوانی	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
معنی‌داری	۸۳	۴۵۴	۳۹۸	۱۶۶
	۰.۰۰۲			

۱. در میان کسانی که نام کتاب د/ را شنیده بودند.

تمایزهای اقتصادی در خواندن رمان، رمان جنگ و کتاب د/

چنان‌که پیش‌تر گفته شد، در این پژوهش، مبنای اصلی نمونه‌گیری بر اساس پیش‌شماره‌های تلفن بوده است. پیش‌شماره‌های چهاررقمی موجود در شرکت مخابرات استان تهران می‌تواند مبنای طبقه‌بندی برای پایگاه اقتصادی پاسخ‌گویان باشد. با اختصاص پیش‌شماره ۲ و بخش‌هایی از پیش‌شماره ۸ (سعادت‌آباد، شهرک قدس و گاندی) به منطقه شمال (۱۸.۴ درصد)؛ پیش‌شماره‌های ۴، ۶، ۷ و ۸ به میانه (۴۵.۱ درصد)؛ پیش‌شماره‌های ۳ و ۵ به جنوب (۳۲.۴ درصد)؛ و پیش‌شماره شهرک‌ها و روستاهای حاشیه تهران به حومه (۴.۱ درصد)، تحلیل‌های ذیل (← جدول شماره ۱۰: تأثیر پایگاه اقتصادی بر مطالعه رمان و رمان جنگ؛ و جدول شماره ۱۱: تأثیر پایگاه اقتصادی بر مطالعه کتاب د/) به دست می‌آید:

۱. بر اساس یافته‌های جدول شماره ۱۰، میزان مطالعه رمان و رمان جنگ در مناطق گوناگون تهران تفاوت معنی‌داری با یکدیگر دارند. مطالعه رمان در مناطق شمالی تهران کمتر و در حومه تهران بیشتر است. میزان مطالعه رمان جنگ نیز در شمال تهران کمتر از مناطق میانه و جنوب تهران است.

۲. بر اساس یافته‌های جدول شماره ۱۱، تفاوت معنی‌داری میان مناطق گوناگون تهران، به لحاظ خواندن د/ وجود ندارد. مطالعه د/ (بلی و تاحدودی) در شمال تهران ۳۰ درصد، در مناطق میانی و حومه تهران حدود ۲۲ درصد، و در جنوب تهران ۱۹ درصد است.

جدول شماره ۱۰: توزیع درصد فراوانی میزان مطالعه رمان و رمان جنگ به تفکیک پایگاه اقتصادی

	خواندن رمان جنگ				خواندن رمان			
	حومه	جنوب	میانه	شمال	حومه	جنوب	میانه	شمال
بلی	۱۰.۰	۱۲.۴	۱۱.۷	۷.۰	۳۸.۸	۳۳.۷	۳۴.۴	۲۸.۶
تاحدودی	۳.۳	۵.۲	۴.۱	۳.۵	۳.۹	۴.۳	۳.۲	۹.۰
کم	۳.۳	۹.۸	۶.۵	۳.۱	۹.۹	۷.۴	۷.۰	۱۰.۲
خیر	۸۳.۳	۷۲.۶	۷۷.۷	۸۶.۳	۴۷.۰	۵۴.۷	۵۵.۳	۵۲.۳
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
فراوانی	۱۵۰	۱,۱۸۲	۱,۶۶۳	۶۸۱	۱۵۲	۱,۱۹۳	۱,۶۶۸	۶۷۹
معنی‌داری	*...*				*...*			

جدول شماره ۱۱. توزیع درصد فراوانی میزان مطالعه کتاب د/ به تفکیک پایگاه اقتصادی^۱

خواندن کتاب د/				
شمال	میانه	جنوب	حومه	
۱۷۸	۱۳۴	۱۱۸	۱۵۰	بلی
۱۲۴	۸۹	۷۰	۷۵	تا حدودی
۰۹	۰۲	۰۵	۰	ورق زدن
۶۸۰	۷۴۰	۷۹۵	۷۵۰	خیر
۰۹	۳۰	۱۲	۲۵	مطالعه د/ توسط اطرافیان
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع
۲۲۵	۴۹۲	۴۱۴	۴۰	فراوانی
۰۰۹۳				معنی داری

نتیجه

برآورد میزان مطالعه د/: میزان مطالعه د/ در میان جمعیت نمونه این پژوهش (شهر تهران و حومه آن) ۷۸ درصد است، یعنی حدود ۸ درصد از مردم تهران کتاب د/ را دیده، آن را ورق زده و دست‌کم بخشی از آن را خوانده‌اند. این نکته، که مهم‌ترین داده این پژوهش است، نشان از گستردگی رواج د/ در میان مردم استان تهران دارد.

جمعیت استان تهران، براساس آخرین آمار مرکز آمار ایران،^۲ ۱۲,۱۸۳,۳۹۱ نفر است است و ۲۱۴ درصد آن‌ها بالاتر از ۱۴ سال‌اند (۹,۵۷۶,۱۴۵ نفر)؛ براساس این یافته، ۷۴۶,۹۳۹ نفر از مردم تهران همه کتاب د/ یا بخشی از آن را خوانده‌اند. چنانچه شمارگان د/ را، تا زمان گردآوری داده‌ها، ۳۵۰ هزار نسخه بدانیم (آخرین آمار متعلق به زمستان ۱۳۸۹ است و احتمالاً شمارگان د/ در پاییز و زمستان ۱۳۹۰ بیش از آن بوده است؛ ولی از آنجا که پیمایش پیش از به‌دست‌دادن آمار جدیدتر صورت گرفته، تحلیل‌ها براساس آمار ۱۳۸۹ انجام

۱. میزان خواندن د/ در میان کسانی که با نام آن آشنایی داشته‌اند.

شده است و البته تمام آن‌ها تقریبی است) و، بر اساس تجربه نشر کتاب، فرض کنیم یک‌سوم از این میزان در استان تهران توزیع شده است (حدود ۱۱۶ هزار نسخه)، و همچنین چنان‌که بر اساس بُعد خانوار استان تهران - که، در سال ۱۳۹۰، ۳.۳ نفر بوده است - فرض کنیم در هر خانه فقط یک کتاب د/ باشد، آنگاه دست‌کم ۳۹۷ هزار نفر در استان تهران باید د/ را در خانه داشته باشند؛ اما میزان مطالعه د/ در تهران اندکی کمتر از دو برابر این رقم است. برای این افزایش، می‌توان دو دلیل آورد: (۱) افزایش شمارگان د/ در طی یک سال ۱۳۸۹ تا آذر، دی و بهمن ۱۳۹۰ که زمان انجام‌دادن پیمایش است؛ (۲) هدیه یا امانت دادن کتاب به دیگران. این دلیل البته اصلی‌تر است و در متن مقاله نیز به آن اشاره رفته است. البته، چنانچه میزان توزیع کتاب در استان تهران را نیمی از تیراژ د/ بدانیم، میزان کسانی که د/ را در خانه دارند به ۵۷۵ هزار نفر می‌رسد و به یافته ما نزدیک‌تر است.

با این مقدمات، اگر بخواهیم بر اساس میزان مطالعه د/ در استان تهران، که داده‌ای است پیمایشی و قابل اطمینان، برآوردی از میزان مطالعه د/ در کل کشور صورت دهیم و با این فرض که میزان مطالعه د/ در کل کشور را حَتّی نصف میزان مطالعه آن در تهران هم بدانیم (که این میزان، با توجه به افزایش سن میانگین جمعیت و میزان بالای جمعیت باسواد کشور، حداقلی است)، آنگاه برای جمعیت بالاتر از چهارده سال در کل کشور، بر اساس آمارگیری سال ۱۳۹۰^۱ که ۷۶.۶ درصد از کل جمعیت است (۵۷,۵۶۴,۶۶۴ نفر بالای چهارده سال)، این میزان با برآورد ۳.۹ درصد خواننده د/ (نصف میزان مطالعه در تهران) آمار خوانش د/ در کل کشور را به دو میلیون و سیصد هزار نفر خواهد رسانید. این میزان مطالعه با میزان مطالعه دیگر آثار ادبیات داستانی ایران به هیچ‌روی قیاس‌کردنی نیست.

عوامل مؤثر در مطالعه د/: پس از بررسی میزان مطالعه د/، اکنون می‌توان بر اساس

یافته‌های مقاله به جمع‌بندی عوامل مؤثر در مطالعه د/ا پرداخت. میزان مطالعه د/ا، در طبقه‌بندی‌های عمده اجتماعی، نظم‌ی مشابه دیگر موضوعات - در اینجا، مطالعه رمان- ندارد. یافته‌های این پژوهش حاکی از تفاوت‌های معنی‌دار جنسی، سنی، تحصیلی و اقتصادی در مطالعه رمان و نیز تفاوت‌های معنی‌دار سنی، تحصیلی و همچنین تفاوت‌های معنی‌دار اقتصادی در مطالعه رمان و داستان جنگ است و تقریباً نظم یکسانی دارد؛ اما به جز تفاوت بر اساس سطح تحصیلات، که معنی‌داری آن‌هم بر اساس زیر‌دپلم است و می‌توان آن را نادیده گرفت، هیچ تفاوت معنی‌دار دیگری مشاهده نمی‌شود. از این رو، می‌توان ادعا کرد کتابی از جنس د/ا مخاطبان تازه‌ای یافته است - مخاطبانی که شباهتی به مخاطبان رمان و حتی مخاطبان رمان و داستان جنگ ندارند. یکی از دلایل تفاوت میان نوع خوانندگان د/ا با خوانندگان رمان و رمان جنگ می‌تواند این باشد که رواج د/ا بیش از آن است که تفاوت‌هایی از نوع تفاوت در مطالعه رمان یا رمان جنگ ایجاد کند و، بنابراین، بیشتر باید عمومیت‌ها را در مطالعه کتاب د/ا بررسی کرد نه تفاوت‌ها را.

رواج ادبیات در ژانر «خودنگاری تخیلی» از نوع د/ا - یا نورالدین پسر ایران، بابانظر، خاطرات عزت شاهی و خاطرات احمد/احمد- می‌تواند مسیر تازه‌ای در ادبیات ایران بگشاید و مخاطبانی فراوان - اما متفاوت- را با ادبیات ایران آشنا کند.

منابع

- اسکارتیت، روبر، جامعه‌شناسی ادبیات، ترجمه مرتضی کتبی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ دوم، تهران ۱۳۷۶.
- برسلر، چارلز، درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی، ترجمه مصطفی عابدینی‌فرد، ویراسته حسین پاینده، نیلوفر، تهران ۱۳۸۶.
- تایسن، گیس، نظریه‌های نقد ادبی معاصر، ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی، ویراسته حسین پاینده، نگاه امروز؛ حکایت قلم نوین، تهران ۱۳۸۷.

دواس، دی. ای، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نابی، نشر نی، تهران ۱۳۷۶.
گلدمن، لوسین، جامعه‌شناسی ادبیات (دفاع از جامعه‌شناسی رمان)، ترجمه محمدجعفر پوینده، هوش و
ابتکار، تهران ۱۳۷۱.

لوکاچ، گئورگ، نظریه رمان، ترجمه حسن مرتضوی، قصه، تهران ۱۳۸۶.
لوونتال، لئو، رویکرد انتقادی در جامعه‌شناسی ادبیات، ترجمه محمدرضا شادرو، نشر نی، تهران ۱۳۸۶.
لهوی، پلاس و استنلی لمی شو، نمونه‌گیری: روش‌ها و کاربردها، ترجمه گیتی مختاری امیرمجدی،
مرکز آمار ایران: پژوهشکده آمار، تهران ۱۳۸۱.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی